

УДК – 81'1. 512. 145

ИПТИДАЙ МЕКТЕПТЕ КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИНИ ОГРЕТЮВ МЕСЕЛЕЛЕРИ

Алиева Л. А.

Сонъки он-он эки йыл девамьнда Украина укюмет эрбаплары, илим ве тасиль Назирлиги тарафындан къырымтатар тилини огренмек ве огретмек меселелерини джанланмасына баягъы иссе къоштылар. Бир сыра тильшынас алим ве оджаларымыз орта ве юкъяры сыныф талебелери ичюн тиль программалары, дерсликлер, лугъатлар язып, дердж эттилер. Лякин бу тедбирлер къырымтатар тасилининъ земаневий талапларына толу суретте джевап бермей.

Шимдики девирде Къырым мектеплеринде къырымтатар тили тюрлю шекиллерде огретиле: терен шекильде (афтада 4-5 саат), ана тили дерси оларакъ (афтада 2-3 саат), факультатив шекильде къырымтатар ве башкъа миллет талебелери ичюн (афтада 1 саат). Демек, бугунъде-бугунъ, къырымтатар тилини огретмек ичюн, беш тюрлю программа тизмек лязимдир:

- къырымтатар тилини миллий мектеплерде терен шекильде огретюв программасы;
- миллий мектеплерде фен оларакъ огретильген ана тили программасы;
- рус мектеплеринде фен оларакъ огретильген къырымтатар тили программасы;
- факультатив шекильде огретильген къырымтатар тили программасы;
- башкъа миллий талебелери ичюн къырымтатар тили программасы (эджнебий тиль оларакъ).

Бугунъ миллий тасилимизнинъ энъ зайыф теминленген саасы иптидаий мектептер. Башлангъыч мектеп оджаларынынъ мукъаддес вазифеси талебелерни эдебий тильде лакъырды этмеге, догъру язмагъа, лексик теркибини менимсетип, зенгинлештирмек ве озь фикирлерини сербест, ифадели беян этмеге огретмектен ибареттир. Бу вазифени беджермек ичюн, чокъ языкъ ки, земаневий къырымтатар тили оджалары программасыз, дерсликлер ве къуланмаларсыз буюк гъайрет иле чалышалар.

Башлангъыч мектепте ана тилини огреткенде, бир сыра вазифелер беджериле: нутукъ фаалиетининъ бутюн чешитлери инкишаф эттириле; балаларгъа язмакъ ве окъумакъ огретиле; тиль къаиделери акъкъында башлангъыч билъгилер бериле; талебелернинъ мантыкъ фикир этюв къабилетлери шекиллendirиле.

Ана тили дерслеринде къырымтатар балаларына ватанперверлик, миллий анъ ве гъурур киби дуйгъулар ашлана. Бундан гъайры оджа талебелерни озъара урьмет иле мунасебетте булунмагъа, месулиетли олмагъа музакерелер вакъытында шахсий фикирлерини сербест беян этмеге огретмели.

Башлангыч мектепте ана тили учь саада огретильмели: коммуникатив, лисаниет, лисанхалкъшынаслыкъ.

Коммуникатив усул джанлы нутукъкъа эсаслана. Онынъ эсас макъсады – талебелер нуткъуны инкишаф этюв. Назарий къаиделер исе тиль адиселерини (сёз, джумле, метин) талиль этюв джерьянында асыл ола. Нутукъ инкишафы ишлери ашагъыдаки тебдирлерден ибарет: нутукъ вазиятлери, муитини тешкиль этюв; лугъат ишлери; метинде олгъан джумлелер, ресимлер узеринде чалышув (джумлелерни тизим ве интонациясыны талиль этюв); нутукъ янълъышларыны тюзетюв ве шекиллendirюв ишлерни алып бармакъ.

Лисаниет саасы талебелерге тиль акъкъында бильгилерни менимсетмекни назарда тута: анылатма усулларынен талеблерни саде шекильде тиль адиселерини талиль этмеге огретмек.

Лисанхалкъшынаслыкъ – талебелерни халкънынъ медениетинен таныштырмакъ ишлерини назарда тута. Ана тилини огретюв джерьянында сёзлер, джумлелер, аталар сёзлери, тургъун ибаралер, метинлерге эсасланаракъ, балалар халкънынъ миллий адетлери, анъанелери, байрамлары, тарихы, ватанынынъ табиаты акъкъында малюмат ала. Бундан гъайры, лисанхалкъшынаслыкъ усулы талебелерни башкъа халкъларнен таныштырып, оларгъа авеслик, урьмет киби хасиетлерни тербиелемеге ярдым эте. Меселя: биринджи сыныфта талебелерге къырымтатар ве украин миллий урбалары авале этиле. Урбалар къысымларынынъ адлары бериле ве бу сёзлерни къулланып, джумлелер, метинлер тизмек киби вазифелер теклиф этиле.

Башлангыч сыныфларда ана тилини огретюв ашагъыдаки ёнелишлерде алып барылмалы:

- а) язмагъа огретюв;
- б) нутукъ фаалиети;
- в) тиль акъкъында бильгилерни менимсетмек;
- г) догъру язув;
- д) язув техникасы ве язма ишлерни толдурув медениети;

Окъув ве язувгъа земин азырламакъ макъсадынен башлангыч сыныф талебелерини энъ эвеля нутукъ сеслеринен таныштырмакъ лязимдир. Оджа талиль-синтетик (аналитик-синтетик) усулынен къулланып, «сестен арифке» эсасындан файдаланып, талебелерни сеслернинъ хусусиетлерининен таныштыра. Сеслерини талиль этмеге огреткен сонъ, бу сеслер языда наысл арифлернен ифаделенгени анылатыла.

Талиль-синтетик эсаснен берабер оджа башкъа усуллардан да файдалана, эджалап окъумагъа огреткен сонъ, сёзлерни бутюн шекильде теляффуз этмеге, догъру окъумагъа огрете.

Язмагъа огреткенде, козь, къол аркетлерининъ шекиллendirмесине эмиет бермели: арифлерни догъру тасвирлемек, озъара багъламакъ; эджаларны сёзлерге, сёзлерни исе бири бирине багълап, къыскъа джумлелер тизмек.

Нутукъ фаалиетини шекиллendirмек ана тили дерслеринде ашагъыдаки ишлерни назарда тута: агъызавий ве язма нутукъны, диалог ве монолог тизмекни инкишаф этюв; динълемек ве аныламакъ; окъумакъ ве язмакъ; эшиткен ве окъугъан метинлерни икяе этмек киби бильгилер узеринде чалышмакъ. Дерс девамында талебелерни айтылгъан я да язылгъан фикирлерни диккъатнен динълеп, догъру аныламагъа, менимсемеге ве къыймет кесмеге

огретмели. Бу макъсаткъа иришмек ичюн, балаларгъа тюрлю вазифелер бериле: метинден, субеттен, джумледен огренейткъан грамматик къаидеге айт олгъан меселени сечип алмакъ; берильген джеваплардан догърусыны къайд этмек; метинде тарифленген иш-арекетни ресимнен тасвирлемек ве иляхри.

Шахсий фикирлерини сербест баян этмеге огретмек ичюн, талебелерге вазиятли субетлер тизмек вазифелери бериле. Бойле субетлерни тиздиргенде, вазиятнинъ олув вакъты, ери, макъсады, субет иштиракчилери таинлене, нутукъ этикетги ибарелери къулланыла.

Тиль акъкъында билгилерни менимсеткенде, башлангъыч сыныфларда тильнинъ эсас парчалары – сес, сёз, джумле, метин акъкъында умумий малюматлар бериле. Оджа сёзнинъ манасы ве сёз байлыгъыны зенгинлештирмек ишлери узеринде чалышмалы, амелиятта сёзлерни озъара догъру багълап, джумлелер уйдурмакъ, адий ве муреккеп джумлелер ве метинчиклер тизмеге огретмели.

Сёзлернинъ маналарыны, теркибини огреткен сонъ, тамыргъа сингармонизм къаиделерине эсасланаракъ, догъру ялгъаамалар къошмагъа, сёз бирикмелери ве джумлелерни субет ве икяелерде къулланмагъа огретмели. Сёз чешитлернинъ тюрлю грамматик шекиллери муреккеп назарий къаиделерсиз, джумле ве метинлер ичинде талебелерге авале этильмели. Меселя:

а) исимнинъ чокълукъ, келиш, мулькиет, хаберлик ялгъамаларынсон ишлетильмеси: ине, инелер, инени, инелерим, инедир киби;

б) сыфатларнынъ дереджелери: темиз, темизджс, пек темиз, энъ темиз;

в) сайыларнынъ чешитлери: дёрт, эки бинъ дёрт, дёртер, дёртюджи;

г) фииллернинъ заман, дередже ве мейиль категориялары: яз, яза, язаджакъ, язды, яздырды, язмалы, язылды, язышалар.

Башлангъыч мектеп окъутувнынъ эсас вазифелернен бири – имля алышкъанлыкъларыны шекиллendirюв (сёзлерни догъру язмакъ, токътав ишаретлерини догъру къоймакъ). Имля къаиделерини менимсеткен дерслерде оджа сеслерни языда арифлернен догъру бельгилеп, озъара багъламагъа ве сёзлерни догъру язмагъа огретмели. Бир сыра сёзлернинъ теляффузы ве язылувы талебелер эзберден бильмелилер.

Кырымтатар имлясынынъ энъ муим къаиделеринден бири созукъ сеслернинъ уйгунлыгъы (сингармонизм) къаидесидир. Биринджи сыныфтан башлап талебелер созукъ сеслернинъ къалын ве индже, дудакълы ве дудакъсыз чешитлеринен назарий къаиделерсиз таныш оларар. Меселя: **ана, татлы, алтышар, яхшы** сёзлеринде кельген созукъ сеслерни окъугъанда, агъызымыз кенъ ачыла. Бу арифлер кенъ (къалын) созукъ сеслерни ифаделейлер. **Еди, келелер, гузель, ишкир** сёзлеринде кельген созукъ сеслерни окъугъанда, агъызымыз тар ачыла. Бу арифлер тар (индже) созукъ сеслерни ифаделейлер. Бундан сонъ кырымтатар тилинде я къалын я индже созукъ сеслернен кельген сёзлернинъ имлясы изалана. Юкъарыда кетирильген усулнен дудакълы ве дудакъсыз созукъ сеслернинъ хусусиетлери анылатыла.

Созукъ сеслернинъ аляметлеринен таныштыргъан сонъ, арды-сыра изченикнен дёртюджи сыныфкъа къадар кырымтатар имля къаиделерининъ эписи талебелерге менимсетиле. Созукъ ве тутукъларнынъ язылувындан гъайры башлангъыч сыныфларда токътав ишаретлерини (нокъта, вергуль, нида, суаль ишаретлери) языда догъру къулланылмасы метинлер ичинде анылатыла ве пекитиле.

Догъру язмакъ меселелеринен берабер башлангыч сыныфларда талбелернинъ язы техникасы ве уснохатына темель къююла. Биринджи сыныфтан башлап, эр бир ариф, сѣз, джмле, метинни яздыргъанда, балаларнынъ языларыны незарет этип, дюльбер язмаларыны талап этмели. Бундан гъайры ана тили дерслеринде язув медениети алышкъанлыкълары огретиле: серлеваны догъру ерлештирмек; саифени четлеринде бош ер къалдырмакъ; сонъки язма иштен сонъ бир къач сатыр къалдырмакъ; абзацларгъа риает этип язмакъ.

Бойлеликнен, юкъарыда кетирильген фикирлерни нетиджелер экенмиз, шуны къайд этмелимиз: иптидай мектепте къырымтатар тили фенининъ эсас макъсады - талбелернинъ агъзавий ве язма нутукъларыны инкишаф этмек ве тильшынаслыкънен багълы башлангыч бильгилер менимсетмек. Иптидай 4 йыллыкъ талбелерининъ бильгилерине къыймет кескенде, ашагъыдаки алышкъанлыкъларгъа эмиет бермели:

- нутукъ фаалиети: диалог ве монолог шекильде агъзавий нутукъ, окъумакъ, язма ве агъзавий шекильде икяе этмек;
- тиль бильгилери ве алышкъанлыкълары;
- догъру язув (имля къаиделери);
- язув техникасы.

Эдебият

Баландина Н.Ф. Формирование коммуникативной компетенции в школе на основе текста. концепция программы по русскому языку для школ с украинским языком обучения. (11 Международная конференция по функциональной лингвистике «Функциональное описание естественного языка и его единиц»).// Сборник научных докладов. Ялта 4-8 октября 2004г. Симферополь, 2004г. С 21-23,- 416с.

Большакова І. Ситуативна навчально – мовленнева діяльність школярів на уроках української мови.// Початкова школа. 2002. №10. С. 9-11.

Быстрова Е.А. коммуникативная методика в преподавании родного языка.// Русский язык. 1996. №1. С.3-12.

Гудзик І. Комуникативне спрямування нових підручників з мови.// Початкова школа. 2004.№9. С.22-27.

Гудзик І. Розвиток комуникативної компетенції на уроках читання.// Початкова школа. 2004.№11. С.25-29

Лемякина Н.А. Предмет «Культура общения» в начальной школе.// Начальная школа. 2002. №6. С.68-72.

Меметов А.М. Фонетическое освоение русских заимствований в крымскотатарском языке.// Советская тюркология. 1985.№6.

Меметов А.М. Кырымтатар тили грамматикасыннынъ практикумы.

Навчальні програми для 4-ричної початкової школи. 2003г.

Къарабаш А. Догъру язув алышкъанлыкълары джйынтыгъы. Акъмесджит, 1938г. 70с.

Орлова Г.А. Формирование языковой компетенции младших школьников.// Начальная школа. 2004. №3. С.91-95.

Юртаев С.В. Принципы и методы развития речи.// Начальная школа. 2004. №9. С.37-42.

Статья поступила в редакцию 20.03.2005